

Dorota Jara (Karcz)

**OMÓWIENIE PRACY MAGISTERSKIEJ (*Warsztat pisarski Piotra Skargi -
retoryczne ukształtowanie wybranych pism polemicznych królewskiego kaznodziei*)**

Przedmiotem moich zainteresowań badawczych w pracy magisterskiej były pisma polemiczne Piotra Skargi. Broszury starałam się przeanalizować pod kątem ich związku z powszechną w XVI wieku retoryką. Jako materiał badawczy wybrałam te dzieła jezuitę, gdyż chciałam wykazać, że Skarga to nie tylko twórca *Kazań sejmowych* i *Żywotów świętych*.

Moim zamierzeniem badawczym było dowieść, że kaznodzieja Zygmunta III Wazy to jeden z największych polskich polemistów doby reformacji oraz autor zaangażowany w ówczesne życie społeczne i religijne. W tym miejscu konieczne wydaje się sprecyzowanie zakresu znaczeniowego pojęcia „literatura polemiczna”. Jak wyjaśnia jeden z badaczy, jest to: „[...] zespół tekstów pisanych, koncentrujących się wokół jakiegoś tematu (*res*) - jego inspiracją mogą być zarówno fakty poza - jak i literackie, zajmujących wobec tego samego tematu rozbieżne stanowiska”¹. Na rozwój tego typu literatury duży wpływ miały reformacja i kontreformacja, które nadały ówczesnemu piśmiennictwu polemiczny charakter. Wspomniana już sztuka wymowy stanowiła zaś w renesansie środek umożliwiający jasne, poprawne i ozdobne wypowiedanie własnych poglądów. Zretoryzowane formy literackie trzeba więc rozpatrywać w kontekście życia politycznego i społecznego okresu, w którym one powstawały. Mając na uwadze powyższe ustalenia, analizowałam pisma polemiczne Skargi w odniesieniu do sytuacji historyczno-religijnej XVI-wiecznej Rzeczypospolitej. Retoryczne ukształtowanie broszur jezuitę rozpatrywałam więc w kontekście ówczesnych sporów i dyskusji wyznaniowych. Starałam się w tych dziełach wskazać najważniejsze środki retorycznej perswazji i wykazać ich funkcjonalność. Podjęłam też próbę określenia ideowego podłoża tych zabiegów, gdyż często wiązały się one ze strukturą tematyczną broszur.

W celu przejrzystości układu kompozycyjnego pracy postanowiłam wyróżnić w jej obrębie dwie części. Pierwsza z nich (*Definicja i działy retoryki. Związki sztuki wymowy z XVI-wieczną literaturą polemiczną*) ma charakter teoretyczny. W drugiej zaś (*Retoryczność pism polemicznych Piotra Skargi*) starałam się, wykorzystując wiedzę z zakresu retoryki, wykazać związki broszur jezuitę ze sztuką wymowy. Przedstawione wcześniej merytoryczne

¹ W. Stec, *Funkcja retoryki w tekście polemicznym (na przykładzie „Gratisa” Jana Brożka)*, [w:] *Retoryka a literatura*, red. B. Otwinowska, Warszawa 1984, s. 138.

ustalenia próbowałam więc odnieść do dzieł jednego z największych szesnastowiecznych pisarzy - polemistów.

We wstępie pracy przedstawiłam stan badań nad kształtem językowym dzieł Skargi. Wyliczyłam tu najważniejsze publikacje poświęcone tym kwestiom. W początkowych rozdziałach pracy podjęłam zaś próbę zdefiniowania i określenia przedmiotu zainteresowania retoryki oraz sprecyzowania zakresu znaczeniowego tego pojęcia. Tutaj scharakteryzowałam też główne fazy rozwoju i działy sztuki wymowy. Przedstawiłam także najważniejsze założenia i wyznaczniki teorii argumentacji Arystotelesa. Ostatni rozdział teoretycznej części został zaś poświęcony związkom XVI-wiecznej literatury polemicznej ze sztuką wymowy. Zawarta w nim ogólna charakterystyka piśmiennictwa doby reformacji i kontrreformacji, krótki rys historyczny działalności zakonu jezuitów oraz opis ich systemu nauczania stanowiły tło do późniejszego ukazania twórczości Skargi.

W rozdziałach, które stanowią drugą część pracy, podjęłam próbę analizy kształtu językowego pism kaznodziei Zygmunta III Wazy. Przyjrzałam się tu, w jakim stopniu jezuita wykorzystał retorykę do konstruowania polemicznej odpowiedzi na zarzuty różnowierców. Mając na uwadze postulowaną przez XVI-wiecznych teoretyków sztuki wymowy równowagę między *res* i *verba*, swoje spostrzeżenia przedstawiłam, charakteryzując kolejne części retoryki. Przyjmując taki porządek analizy, najpierw przyjrzałam się więc topice inwencyjnej, czyli tworzywowi tematycznemu pism kaznodziei, a następnie konstrukcji (*dispositio*) i sferze elokucyjnej tych broszur.

W ramach *inventio*, czyli w pierwszym rozdziale drugiej części, oprócz określenia problematyki pism Skargi, scharakteryzowałam także metody argumentacji, jakimi posłużył się kaznodzieja. Uwzględniłam tu zarówno dowody zewnętrzne, jak i te oparte na zasadach logicznych. Wśród argumentów stosowanych przez Skargę na czoło wysunęły się exempla, zwłaszcza biblijne. Liczne przykłady spełniały przede wszystkim funkcję parenetyczną. Oprócz Pisma Świętego duchowny korzystał także z pism Ojców Kościoła i innych katolickich myślicieli.

W drugim rozdziale przyjrzałam się zaś kolejnym częściom konstrukcyjnym w pismach Skargi (wstęp, *narratio*, *argumentatio* i zakończenie). Odniosłam zauważone w broszurach jezuita rozwiązania do postulatów teoretyków sztuki wymowy w tym zakresie. Z przeprowadzonej analizy pism kaznodziei można wysnuć wniosek o klarowności kompozycji jego dzieł, a także logice prowadzonego w nich wywodu.

Charakteryzując zaś językowe czy, ściślej mówiąc, elokucyjne ukształtowanie broszur kaznodziei, wskazałam, jakie jezuita wykorzystał tropy, figury słów i myśli.

Przywołując odpowiednie przykłady z dzieł Skargi, nie tylko odniosłam je do przedstawionej typologii zabiegów perswazyjnych, ale także określiłam funkcjonalność zastosowanych przez kaznodzieję chwytów retorycznych. Trzeba jednak podkreślić, że w używaniu figur retorycznych kaznodzieja zachował umiar – zabiegi te stosował w miejscach uzasadnionych tematycznie i ważnych ze względu na poruszaną problematykę. Wśród licznych chwytów za główny środek perswazji w pismach Skargi można uznać amplifikację. Pomniejszanie lub wyolbrzymianie realiów miało na celu przede wszystkim poruszenie woli i uczuć odbiorcy.

Do najczęściej stosowanych przez kaznodzieję figur myśli należała zaś antyteza, która wyrażała postawę duchową autora. Skarga miał bowiem świadomość, że kontrast wzmacnia skuteczność perswazji. Upodobanie do stosowania tej figury retorycznej można także tłumaczyć faktem, że XVI-wieczna teologia miała charakter kontrowersyjny. Jak zauważył Mirosław Korolko: „Pobieżny już ogląd kaznodziejskiego piśmiennictwa [...] doby reformacji i kontrreformacji przekonuje, jak kontrowersja w myśli (*res*), a antyteza w słowie (*verbum*) stanowiły główne narzędzie retoryczno-dialektycznego argumentu”².

Po opisie tych trzech aspektów pism Skargi, które odpowiadają zarazem trzem najważniejszym częściom retoryki (*inventio*, *dispositio* i *elocutio*), podjęłam próbę wykazania wpływu Pisma Świętego na warstwę tematyczną i stylistyczną tych broszur. Uwzględniłam więc tu zarówno oddziaływanie Biblii w sferze obrazowania jak i języka dzieł Skargi. Pismo Święte było głównym punktem odniesienia dla jezuitę. Stanowiło ono dla kaznodziei bogate źródło dowodów i toposów. Poza tym Skarga dla uwiarygodnienia swoich wywodów często wykorzystywał figuralną interpretację Biblii.

W ostatnim rozdziale części drugiej przyjrzałam się zaś ukształtowaniu składniowemu pism kaznodziei. Broszury te zanalizowałam, odnosząc je do najważniejszych wyznaczników renesansowej prozy polskiej, a zwłaszcza do postulowanych przez ówczesnych teoretyków i pisarzy reguł budowania wypowiedzi. Poza tym podjęłam próbę wykazania wpływu ukształtowania składniowego tych pism na ich perswazyjność. Na podstawie analizy można stwierdzić, że dzieła jezuitę mogą być często wykorzystywane jako wzorcowy przykład realizacji najważniejszych założeń XVI-wiecznej prozy polskiej. Mam tutaj na myśli takie wyznaczniki, jak: przewaga zdań podrzędnie złożonych, antycypacyjny szyk wypowiedzi, obecność wskaźników zespolenia, werbalny charakter prozy oraz finalny szyk orzeczenia. Większość z tych zauważonych tendencji można tłumaczyć wpływem łaciny na styl pisarski jezuitę.

² Ibidem, s. 141.

Mając na uwadze żywy w okresie renesansu spór między teoretykami retoryki o pierwszeństwo myśli nad wyrazem słownym, trzeba podkreślić, iż w pismach Skargi da się zaobserwować równowagę między *res* i *verba*. Argumentem potwierdzającym słuszność postawionej tu tezy może być niewątpliwie spostrzeżenie, że kaznodzieja tak samo traktował wszystkie z wymienionych i scharakteryzowanych w pracy retorycznych sfer tekstu. Chodzi tu przede wszystkim o *inventio*, *dispositio* i *elocutio*. Perswazyjność pism kaznodziei przejawiała się więc na wielu płaszczyznach. Dzięki umiejętnemu połączeniu warstwy treściowej i językowej pism możliwe było silne oddziaływanie tych broszur na umysł i uczucia odbiorcy, czyli, używając odpowiedniej terminologii, w ten sposób uwidoczniły się w tych dziełach trzy funkcje retorycznej perswazji: *docere*, *movere* i *delectare*.

Z przeprowadzonej analizy pism Skargi jasno wynika, że znajomość zasad sztuki wymowy ułatwia charakterystykę literackości prozy Skargi-polemisty. Wiedza w zakresie tej dyscypliny, operowanie najważniejszymi terminami i pojęciami z zakresu retoryki umożliwia poznanie wielu tajników pisarstwa Skargi i dostrzeżenie jego artyzmu.

Podsumowując rozważania, które złożyły się na przedmiot tej pracy, warto jeszcze przywołać spostrzeżenie jednego z badaczy: „O względnej jednolitości artystycznej szesnastowiecznego utworu (mówionego czy pisanego) decydowała w znacznym stopniu normatywna estetyka, sformułowana i wypracowana w antyku, przejęta następnie przez teoretyków i pisarzy renesansowego humanizmu”³. Pisarstwo Skargi, a zwłaszcza jego pisma polemiczne, są wymownym dowodem świadczącym o słuszności tej tezy. Analiza broszur kaznodziei wykazała bowiem, że autor sprawnie posługiwał się w nich narzędziami perswazji. Przesycone retoryką dzieła jezuita są także świadectwem zaangażowania Skargi w ówczesne życie polityczne i religijne, co było zgodne z postulatami renesansowego piśmiennictwa.

³ M. Korolko, *Andrzej Frycz Modrzewski. Humanista. Pisarz*, Warszawa 1978, s. 37.